

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

УДК 378 (477): 376

УПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНКЛЮЗИВНИХ ЦІННОСТЕЙ І ПРИНЦИПІВ У ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

**Т. В. КАЧАЛОВА,
Т. В. ЧЕРНЕНКО**

Інклюзивне навчання є одним із пріоритетних напрямків забезпечення рівного доступу осіб до якісної освіти, невід'ємною частиною освітньої реформи в Україні, світовою тенденцією, що віддзеркалює цивілізаційний рівень суспільства різних держав. За останні роки у питанні розвитку інклюзивного навчання наша держава зробила вагомий крок уперед. У рамках державної політики щодо забезпечення освітніх потреб, створення всебічної підтримки дітям з особливими освітніми потребами на разі актуальним є забезпечення упровадження європейських цінностей і принципів в освітній простір вищої школи України, підготовки педагогічних кадрів до роботи в інклюзивних закладах, у тому числі закладах вищої освіти.

У більшості країн Західної, а тепер і Центральної Європи, відбуваються докорінні зміни в законодавстві, розумінні та забезпеченні якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами. Рух назустріч інклюзії охоплює низку змін на рівні цілого суспільства та малої громади, що супроводжуються розробленням нормативно-правових норм на міжнародному рівні. Освіта для всіх означає гарантію всім права на доступ до якісної вищої освіти. Ратифікувавши основні міжнародні документи у сфері прав людини (Загальна декларація прав людини (1948), Конвенція ООН про права дитини (1989), Всесвітня декларація про освіту для всіх (1990 р.), Саламанкська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами (1994) Конвенція про права людей з інвалідністю (2006)), Україна взяла на себе зобов'язання щодо дотримання загальнолюдських прав, зокрема, щодо забезпечення права на вищу освіту для осіб з особливими освітніми потребами. Відповідно до Конституції України та чинного законодавства в галузі освіти, реабілітації, соціального захисту держава має забезпечити доступність до якісної освіти людям з особливими освітніми потребами з урахуванням здібностей, можливостей, бажань та інтересів кожної особистості шляхом запровадження інклюзивної освіти. Визначення оптимальних шляхів і засобів упровадження інклюзивного навчання ґрунтується на основі відповідного нормативно-правового, навчально-методичного, кадрового, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення.

Наразі в Україні спостерігається тенденція активного включення до соціального життя осіб з особливими освітніми потребами. Цьому сприяє законодавче закріплення права на освіту осіб з особливими освітніми потребами, що надає їм можливість отримувати освіту в усіх закладах освіти. Інклюзивна форма освіти дозволяє студентам „вразливих категорій” навчатися в закладах вищої освіти поряд з іншими студентами та створює оптимальні умови навчання. Сьогодні не можна говорити про розвиток сучасної освіти без процесів реалізації інклюзії. Створення сприятливих умов для успішної соціальної інтеграції та інклюзії осіб з особливими потребами – одне з головних і актуальних завдань для всіх європейських країн, у тому числі й України. Особливо важливо це для людей з інвалідністю. Саме створення інклюзивного освітнього середовища є важливою складовою включення молоді з особливими потребами до освітнього процесу закладу вищої освіти. На думку А. Шевцова: „Включення в економічне й соціальне життя суспільства для молоді людини з інвалідністю є життєво необхідним. Однією з найважливіших форм входження її в соціум є професійна реабілітація, складовою якої є професійна реабілітація, складовою якої є професійна освіта, зокрема вища [5, с. 5]”. Це забезпечить адаптацію системи до потреб таких студентів і створить умови для повноцінного навчання і соціалізації.

Актуальність проблеми інклюзивної освіти у закладах вищої освіти обумовлена перш за все тим, що в Україні навчається близько 6 % студентів з особливими потребами і проблема навчання та професійної реабілітації таких студентів потребує нових теоретичних і методологічних підходів та новітніх навчальних технологій.

Мета статті полягає в актуалізації упровадження європейських інклюзивних цінностей і принципів у освітнє середовище закладу вищої освіти.

Результати сучасних досліджень упровадження інклюзивної освіти в закладах вищої освіти розкривають проблеми, що посилюються наявністю протиріч між вимогами, що висуваються сьогодні до соціально успішної молоді людини, та відсутністю можливостей для осіб з особливими освітніми потребами (до яких ми відносимо не лише осіб із інвалідністю, але і тих студентів, які відбували покарання в пенітенціарних установах для неповнолітніх) отримати необхідний соціальний досвід шляхом соціальної ексклюзії: наявність середовищних бар'єрів, нетолерантне ставлення оточення, обмеженість міжособистісного спіл-

кування та професійної самореалізації; потребою держави у висококваліфікованих та соціально активних фахівцях та ускладненнями, що виникають у студентів із особливими потребами на шляху здобування якісної вищої освіти, у зв'язку з практично-методичною неготовністю середовища закладу вищої освіти.

Різні аспекти проблеми, що досліджується, презентовано в роботах українських та зарубіжних учених. У роботах науковців представлено: концептуальні засади інклюзивної освіти (І. Зязюн, А. Колупаєва, В. Кремінь, В. Синьов, Н. Софій, Ю. Найда, А. Шевцов та ін.), аналіз науково-теоретичного фонду інклюзивного навчання (В. Бойко, Л. Вавіна, М. Ворон, Т. Гінєтова, Л. Даниленко, Ю. Ільїна, А. Колупаєва, І. Кузава, М. Малофєєв, С. Мікшина), головні принципи, нормативно-правові засади, історія, досвід та перспективи впровадження інклюзивного навчання (В. Бондар, В. Бойко, В. Засенко, А. Колупаєва, І. Кузава, А. Коробейнікова, Г. Кукуруза, С. Миронова, Ю. Найда, В. Синьов, Н. Шматко та ін.).

Аналіз сучасних досліджень засвідчує неухильне зростання наукового інтересу до створення інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти, що потенційно гармонізує розвиток фізичних і духовних сил, здібностей, обдарувань особистості, оптимізує реалізацію потенціалу в умовах гуманізації суспільства, формування внутрішньої інтелектуально-моральної свободи особистості студента, орієнтує на соціально значущі духовні цінності.

Проте, дослідження системи організації інклюзивного навчання та його супроводу в умовах закладів вищої освіти України свідчать про:

- відсутність достатньої кількості підготовлених фахівців для роботи зі студентами з особливими освітніми потребами;
- недостатній рівень інклюзивної компетентності викладацького складу;
- низький рівень супроводу „особливих студентів”;
- недостатнє спеціальне обладнання аудиторій, тренінгових кімнат та облаштування безбар'єрного освітнього середовища закладу вищої освіти;
- недостатність залучення студентської аудиторії до супроводу студентів з особливими освітніми потребами;
- відсутність умов для творчого особистісного розвитку студентів з особливими освітніми потребами.

Процеси сучасної європейської інтеграції України тісно пов'язані зі змінами не лише системи національного законодавства в частині його адаптації до принципів та норм міжнародного і європейського права у сфері освіти, а й із докорінним переглядом самих основ забезпечення права на освіту молоді з особливими освітніми потребами. З цього погляду наближення України до європейських освітніх стандартів прямо передбачає й удосконалення системи вищої освіти в аспекті реалізації принципів соціальної інклюзії. На вимогу дотримання соціальних принципів Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом набуває своєї актуальності питання подальшої імплементації європейських принципів соціальної інклюзії молоді з особливими освітніми потребами в освітній простір вищої школи України. На сьогодні інклюзивна вища освіта в Україні розвивається на основі новітніх принципів європейських програм і освітніх практик навчання та соціалізації молоді з особливими освітніми потребами, що сприяють успішній адаптації та соціальній інтеграції студентів з інвалідністю, обмеженими соціальними навичками, антигромадською поведінкою, студентів, які відбувають покарання в пенітенціарній установі або звільнені з місць позбавлення волі.

Питання практичного розвитку інклюзії в закладах вищої освіти в Україні на сучасному етапі потребує більш глибокого вивчення. Незважаючи на високу потребу в інклюзивній освіті молоді з особливими освітніми потребами, її реалізація відбувається з великими труднощами і на даний момент знаходиться на етапі наукових дискусій. На сьогодні ще повністю не сформовано комплекс нормативно-правових та методичних документів, науково-обґрунтованих розробок і рекомендацій, що мали б забезпечити і регулювати організацію освітнього процесу студентів з особливими потребами в закладах вищої освіти України; не вивчено проблеми і труднощі соціальної адаптації доузівського середовища соціально дезадаптованих студентів, не фінансується придбання спеціального обладнання для безбар'єрного пересування студентів з інвалідністю; не практикувалась організація освітнього процесу для студентів, які відбувають покарання в умовах соціальної ізоляції. У зв'язку з чим виникає потреба в розробленні та упровадженні освітніх програм підготовки фахівців з інклюзивної освіти та програми формування і розвитку інклюзивної компетентності викладачів закладів вищої освіти, розробленні навчально-методичних комплексів із циклу предметів.

На думку С. Миронової, ефективними шляхами підготовки фахівців, які вже працюють в інклюзивних закладах освіти, є курси підвищення кваліфікації, теоретичні та практичні семінари, тренінги. Зокрема, зміст такої освіти повинен включати в себе основи корекційної педагогіки та психології з певними методичними аспектами [3, с. 8–15]. Вчитель інклюзивного класу має знати глибину порушення, рівень розвитку дитини та індивідуальні особливості, вміти створити та підтримувати тісний зв'язок із мультидисциплінарною командою для отримання позитивної динаміки, спираючись на компенсаторні можливості організму. С. Альохіна, М. Алексєєва, Є. Агафонова підкреслюють, що готовність педагогів до роботи в умовах інклюзивної освіти вимірюється двома основними показниками: психологічна та професійна готовність. Авторами визначається структура професійної готовності, яка включає: інформаційну готовність; володіння педагогічними технологіями; знання основ психології та корекційної педагогіки; знання індивідуальних особливостей дітей; готовність педагогів моделювати урок, використовуючи різноваріантні диференційовані завдання; готовність до професійної взаємодії, самоосвіти. Структуру психологічної готовності складають: емоційне сприйняття дітей з різними типами порушень розвитку; готовність залучати цих дітей у навчальну

діяльність, задоволення від власної педагогічної діяльності. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що формування готовності педагогів до роботи з дітьми з особливими потребами, у тому числі з порушеннями в розвитку, є важливим фактором розвитку професійної компетенції та підвищення якості освіти. Відповідна тенденція є можливою за умов:

1) підготовки педагогічних працівників до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, як цілісної системи, оптимально включеної в освітній процес закладу вищої освіти;

2) наявності знань і умінь щодо організації роботи з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти, чітко визначеними та науково обґрунтованими;

3) включення педагогічних працівників у навчально-дослідницьке середовище, що передбачає розв'язання професійно-орієнтованих практичних завдань, розробку та реалізацію дослідницьких проектів, моделювання ефективної педагогічної діяльності.

Таким чином, можна стверджувати, що ефективність навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії значною мірою залежить від якості підготовки майбутнього фахівця інклюзивної освіти до роботи в зазначених умовах. За низької якості професійної підготовки фахівців, недостатньому рівні освіченості у сфері інклюзивного навчання, недостатній сформованості етичних та моральних норм, інклюзія не виправдовує сподівань щодо ефективності навчання, розвитку та соціалізації дітей. А це у свою чергу потребує нових перспективних теоретичних розробок та їхньої ефективної практичної реалізації.

Аналіз ряду досліджень виявив, що в закладах вищої освіти професійна підготовка таких фахівців у основному зосереджена на спеціалізаціях „асистент вихователя” та „асистент вчителя”. Проте, практичний стан освіти переконливо засвідчує необхідність підготовки у вищій школі спеціалістів, які б володіли універсальними знаннями і навичками супроводу дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі, адже сам термін „інклюзія” трактується як „включення” в освітнє середовище закладу освіти, що передбачає саме комплексний супровід: соціально-медико-психолого-педагогічний. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у фахівцях, які були б орієнтовані на побудову і реалізацію персональної освітньої стратегії, що враховує особистий потенціал людини, освітню та соціальну інфраструктуру і вирішує завдання, спрямовані на соціалізацію особи з інвалідністю, її успішну адаптацію до інклюзивного середовища, підтримку і комплексний супровід через реалізацію механізмів організації та управління діяльності міждисциплінарної команди супроводу.

На даний момент склалася ситуація, коли більшість фахівців, які працюють в освітніх закладах загального типу, не мають достатніх знань про особливості фізичного, психологічного розвитку, навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами. На нашу думку, сполучною ланкою, що забезпечить координацію діяльності педагогів, спеціальних педагогів, психологів, соціальних педагогів інших необхідних фахівців на кожному етапі освітнього процесу, може стати спеціаліст супроводу інклюзивного навчання.

Одним із шляхів вирішення проблеми професійної підготовки фахівців інклюзивної освіти ми вбачаємо у створенні навчально-наукових Центрів розвитку інклюзивного навчання в закладі вищої освіти. З цією метою в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя був розроблений і починає реалізовуватись проект „ННЦ РІО” (Навчально-науковий Центр розвитку інклюзивної освіти в умовах ЗВО). Мета проекту полягає в реалізації програм у галузі освітніх і педагогічних наук на основі імплементації європейських цінностей і принципів інклюзивної освіти в освітній простір вищої школи для забезпечення рівного доступу особам з особливими освітніми потребами до здобуття вищої освіти.

Завдання проекту:

- вивчення міжнародного досвіду інклюзивного навчання в закладах вищої освіти;
- розробка теоретичних та практичних основ, інноваційних методів інклюзивного навчання в закладах вищої освіти;
- поліпшення розуміння проблематики інклюзивного навчання в закладах вищої освіти та формування необхідного досвіду і навичок викладацького складу ЗВО;
- підготовка кваліфікованих фахівців інклюзивної освіти, які матимуть високий рівень професійної компетентності у сфері інклюзивного навчання.

Проектом передбачена реалізація наступних напрямів діяльності:

- аналіз існуючих освітніх програм з інклюзивного навчання в закладах вищої освіти Європи;
- створення концепцій освітніх програм;
- створення робочих груп міжрегіональних контактів;
- модернізація програм упровадження інклюзивного навчання у закладах вищої освіти;
- включення інклюзивної складової до програм навчальних дисциплін;
- розробка комплексу навчальних дисциплін із основ інклюзивної освіти;
- створення дидактичних та методичних матеріалів для забезпечення освітнього процесу;
- підвищення рівня професійної інклюзивної компетентності викладачів ЗВО.
- створення умов для ефективної науково-педагогічної та інноваційної діяльності викладачів НДУ імені Миколи Гоголя у сфері інклюзивної освіти;
- залучення до наукових досліджень у сфері інклюзивної освіти студентів, магістрантів, аспірантів;
- організація співпраці з науковими співтовариствами, провідними науковцями і викладачами у сфері інклюзивної освіти;

- наукове обґрунтування та розробка механізмів неперервного комплексного супроводу особи з інвалідністю на усіх рівнях інклюзивної освіти (дошкільна, початкова, середня, професійна, вища), що забезпечить системність і послідовність всієї системи інклюзії;
- підготовка фахівців інклюзивної сфери: соціальний педагог, тьютор, асистент вихователя, асистент вчителя, асистент викладача закладу вищої освіти;
- створення постійно діючої системи навчально-консультаційних заходів та тренінгів для вчителів, вихователів, педагогів ЗВО у сфері організації та реалізації інклюзивного навчання.

На сьогодні час проект реалізується на діагностичному етапі. З метою визначення проблемного поля, що пов'язане із навчанням студентів з особливими освітніми потребами проведено анкетування серед викладачів і студентів факультету психології та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. В опитуванні взяли участь 42 викладачі та 74 студента. Під час дослідження проаналізовано ставлення викладачів вишу до навчання в НДУ імені М. Гоголя студентів з особливими освітніми потребами. Встановлено: позитивно ставляться – 95 % опитаних респондентів; ставляться байдуже – 4 %; сприймають як належне – 1 %. Це дає нам змогу констатувати, що переважна більшість викладачів позитивно ставляться до навчання „особливих” студентів у вузі, що має сприяти успішній адаптації цієї категорії в освітньому середовищі.

Вивчення поінформованості викладачів, про наявність в їхніх групах студентів з особливими освітніми потребами показало, що лише 15 % респондентів знають, що в їхніх навчальних групах навчаються такі студенти, а 85 % викладачів такої інформації не мають. Ці дані свідчать про недостатню інформованість викладачів щодо наявності „особливих” студентів в академічних групах. Разом з тим, 39 % опитаних відзначили, що їм необхідна додаткова інформація про особливості студентів, обумовлених інвалідністю та соціальною дезадаптацією; 50 % відзначили, що немає такої необхідності; 11 % – не змогли відповісти.

Представляють інтерес і дані про те, з яких джерел викладачі отримують інформацію про студентів з особливими освітніми потребами. Як джерело інформації про наявність „особливих” студентів в академічних групах виступають наступні: особисті спостереження – 69 % респондентів; інформують самі студенти – 9 %; співробітники деканату – 39 %; інформують співробітники соціально-гуманітарного відділу – 47 %.

Як показує досвід роботи, самі студенти з особливими освітніми потребами вкрай рідко говорять викладачам про наявність інвалідності та інших особливостей, що не завжди сприятливим чином позначається на процесі їхнього навчання. Цей висновок підтверджують і дані анкетного опитування: лише 9% студентів з інвалідністю повідомляють викладачеві про її наявність.

Другий напрям нашого дослідження полягав у вивченні особливостей такої категорії студентів, які здобувають освіту в умовах відбування покарання в Прилуцькій виховній колонії з метою з'ясування змісту їхньої соціального супроводу.

У зв'язку із впровадженням кафедрою соціальної педагогіки і соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя інноваційної науково-методичної розробки „Організація навчально-виховного процесу групи студентів-вихованців Прилуцької виховної колонії заочної форми навчання за спеціальністю 231 „Соціальна робота” в умовах відбування покарання в пенітенціарній установі” в означеному закладі з'явилась ще одна категорія „особливих” студентів, які відбувають або відбули покарання в пенітенціарній установі та потребують особливого соціального супроводу.

Перебування студентів-вихованців Прилуцької виховної колонії в умовах соціальної ізоляції негативно впливає на процес їхньої успішної адаптації до освітнього середовища закладу вищої освіти, що значною мірою позначається на їхній навчальній діяльності і зумовлює необхідність організації супроводу.

На сьогодні ми змушені констатувати недостатнє усвідомлення пріоритетності вищої інклюзивної освіти для категорії молоді з особливими освітніми потребами, що є недопустимим у розвиненій європейській державі. Дослідження проблем залучення до інклюзивного навчання молоді з інвалідністю та з обмеженими соціальними навичками, антигромадською поведінкою, які відбувають або відбули покарання в пенітенціарній установі та перебували в умовах соціальної ізоляції, потребують спеціально організованого вивчення і апробації в практичній діяльності.

Інклюзивна освіта в закладах вищої освіти України лише починає впроваджуватись, на відміну від європейської системи, яка має досить ґрунтовні наукові дослідження в цій сфері та практику навчання „особливих” категорій студентів, що побудована на принципах соціальної інклюзії. Українська система інклюзивної вищої освіти більше уваги приділяє навчання майбутніх фахівців, а соціальна інклюзія залишається поза увагою науковців та викладацького складу навчальних закладів.

Європейські системи вищої освіти, які опікуються професійною підготовкою студентів з особливими освітніми потребами, є ключовими елементами сучасної європейської моделі соціального устрою, що виявляється привабливою для країн, які позбулися тоталітарних режимів, наразі й для України, з огляду на завдання та перспективи розв'язання назрілих педагогічних і соціальних проблем.

Українська система вищої освіти починає впроваджувати інклюзивну вищу освіту для студентів з інвалідністю, залишаючи поза увагою таку категорію як „молодь з обмеженими соціальними навичками, антигромадською поведінкою, які відбувають або відбули покарання в пенітенціарній установі та перебували в умовах соціальної ізоляції”, які потребують повноцінної соціальної реабілітації та ресоціалізації, що у свою чергу, викликає необхідність створення спеціальних умов, які б сприяли успішній адаптації студентів.

Подальшого наукового дослідження потребують:

- розроблення науково-методологічної бази дослідження стосовно умов реалізації європейських принципів соціальної інклюзії в системі вищої школи України, що дасть підґрунтя для подальших наукових розробок проблематики цього напрямку;

- удосконалення теоретико-прикладних основ та інноваційних методів інклюзивного навчання молоді з особливими освітніми потребами в процесі професійної підготовки в умовах закладу вищої освіти, що оптимізує процеси соціальної адаптації, ресоціалізації та інтеграції „особливих” категорій студентів у соціум.

Список використаних джерел:

1. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ : „Самміт-Книга”, 2009. 272 с.
2. Мартинчук О. В. Дослідження мотиваційних орієнтацій майбутніх спеціальних педагогів як детермінант успішної діяльності в інклюзивному середовищі. URL : <http://aqce.com.ua/vypusk-7-t-1-t-2/savinova-nv-problemi-pidgotovki-majbutnih-korekciynih-pedagogiv-do-roboti-v-umovah-inkljuzivnogo-navchalnogo-zakladu.html> (дата звернення : 01.04.2019).
3. Миронова С. П. Особливості інклюзивної дошкільної освіти. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2010. № 11. С. 8–15.
4. Савінова Н. В. Проблеми підготовки майбутніх корекційних педагогів до роботи в умовах інклюзивного навчального закладу. URL : <http://aqce.com.ua/vypusk-7-t-1-t-2/savinova-nv-problemi-pidgotovki-majbutnih-korekciynih-pedagogiv-do-roboti-v-umovah-inkljuzivnogo-navchalnogo-zakladu.html> (дата звернення : 01.04.2019).
5. Шевцов А. Г., Єжова Т. Є. Студенти з порушеннями опорно-рухового апарату в інтегрованому навчальному закладі. Київ : Видавничий Дім „Слово”, 2014. 96 с.